

קובצי מאמרים בבבלי – פסקי הלכות או בירורים אנליטיים?*

מנחם כ"ץ**

א. פתיחה

רוב התלמוד הבבלי בנוי מסוגיות, כלומר מהלכים דיאלקטיים מקושרים ומשולבים שיש להם התחלה וסוף,¹ אך יש בו גם יחידות ספרותיות מסוגים אחרים. אחד מהם, שבו נעסוק במאמר זה, הוא קובץ מאמרים של אמורא, של כמה אמוראים או של קְתָם התלמוד. כדי להראות בבירור מה כוונת המונח "קובץ מאמרים", אביא כאן את תחילתו של קובץ מאמרים שנמצא בפרק ראשון במסכת סוכה:²

[משנה: סוכה שהיא גבוהה מעשרים אמה – פסולה. ור' יהודה מכשיר. ושאינה גבוהה עשרה טפחים, ושאין לה שלוש דפנות, ושחמתה מרובה מצילתה – פסולה]

[1] היתה גבוהה מעשרים אמה, ובא למעטה בכרים וכסתות – לא הוי מיעוט; ואע"ג דבטילינהי, בטלה דעתו אצל כל אדם.

תבן וביטלו – האוי מיעוט, וכל שכן עפר וביטלו. תבן ואין עתיד לפנותו, הרי הוא כסתם עפר, תבן ואין עתיד לפנותו ועפר סתם – מחלוקת ר' יוסי ורבנן, דתנן: בית שמילאהו תבן או צרורות וביטלו [בטל].³ ותני עלה: ר' יוסי אומר: תבן ואין עתיד לפנותו – הרי הוא כסתם עפר וביטל, עפר ועתיד לפנותו – הרי הוא כסתם תבן ולא בטיל.⁴

[2] היתה גבוהה מעשרים אמה, והוצין יורדין לתוך עשרים אמה –

* תודתי נתונה לד"ר מרדכי סבתו ולמר אורי מוגילבסקי על הערותיהם. מאמר זה מבוסס על הרצאה בקונגרס העולמי ה-14 למדעי היהדות, כ"ה בתמוז תשס"ה, 1.8.2005.

** המרכז לאגדת חז"ל ולהוראתה, מכללת אפרתה.

¹ ובלשונו של ברודי: "היא [הסוגיה – מ"כ] מפליגה מנקודת מוצא ברורה ומתפתחת בכיוון מסוים, לקראת יעד שאינו תמיד מושג" (י' ברודי, "הצגה גראפית של מבנה סוגיות תלמודיות", הגיון, ג (תשנ"ו), עמ' 9); וראו מה שכתבתי בעבודתי, מ' כ"ץ, "תלמוד ירושלמי מסכת קידושין פרק ראשון – נוסח, פירוש ותופעות עריכה", עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן, רמת-גן תשס"ד, עמ' 34.

² בבלי, סוכה ג ע"ב-ד ע"א, כ"י ביהמ"ד Rab. 218 (אנאלאו 270). וראו להלן, הע' 21. בקובץ זה שבע חוליות, והוא יעמוד במרכז החלק הראשון של מאמרנו, ושם יובא במלואו.

³ ראו משנה, אהלות טו, ז.

⁴ ראו תוספתא, אהלות ט, ה (מהדורת צוקרמנדל, עמ' 612).

רואין, אם צילתן מרובה מחמתן – כשרה,
ואם לאו – פסולה.

ייחודו של מבנה זה המשמש בכמה מקומות בתלמוד הבבלי לא נעלם מעיני החכמים הראשונים והאחרונים.⁵ למשל, על הקובץ שתחילתו הובאה לעיל אומר רש"י: "פיסקי שמועות של כל בני הישיבה שהיו במדרשו⁶ של רב אשי שסידרו הגמרא".⁷ על קובץ אחר (שבו נדון בהמשך הדברים) המצוי בפרק ראשון במסכת פסחים רש"י אומר "פיסקי הלכות הן".⁸ גם הרשב"ם נוקט לשון דומה, למשל במסכת בבא בתרא: "פיסקי הלכות הן שפוסק התלמוד",⁹ וגם על קובץ שנמצא במסכת יבמות (לו ע"ב–לח ע"א) מציין רשב"ם בפירושו לבבא בתרא "שמועות פסוקות".¹⁰ אם כן, לדעת רש"י ובעקבותיו רשב"ם ואחרים, מדובר בקבצים של פסקי הלכות, כלומר מעין התחלות של שולחן ערוך קדום. אשר לזמן עריכתם של קבצים אלו – לפי דברי רש"י במסכת סוכה שהובאו לעיל מדובר ככל הנראה בפסקי שמועות של חכמים שקובצו ונערכו יחדיו בבית מדרשו של רב אשי.¹¹

חוקרי התלמוד חלקו על רש"י בעניין זמנם של הקבצים הללו,¹² אך בדבר טיבם של הקבצים המשיכו בקו שנקט רש"י וראו בהם פסקי שמועות.¹³ אברהם וייס מכנה

⁵ א' וייס, על היצירה הספרותית של האמוראים, ניו-יורק תשכ"ב, עמ' 246-250, תחת הכותרת "קבצי הלכות ברורות".

⁶ ככל הנראה הכוונה ל'בית מדרשו', כשם ש"מקדש" פירושו גם 'בית מקדש'. פחות סביר לפרש "במדרשו" – בחיבורו.

⁷ רש"י, סוכה ג ע"ב, ד"ה היתה. כנראה לא מקרה הוא שניסוח מפורט ומשוכלל זה מופיע בפירושו רש"י על מסכת סוכה דווקא. ראו את הערת י"נ אפשטיין (מבואות לספרות האמוראים, בעריכת ע"צ מלמד, ירושלים–תל-אביב תשכ"ג, עמ' 53): "רש"י לסוכה – אחד מפירושי האחרונים הוא, שכתבו בזקנותו: אומנות הפירוש והסגנון עלתה כאן לשיא גובהה".

⁸ רש"י, פסחים ט ע"ב, ד"ה תשע ציבורין. ובלשונו של בעל העיטור: "עשר הלכות פסוקות" (ספר העיטור, עשרת הדברות, בדיקת בתים, מהד' רמ"י קיט ע"א, לפי הנוסח שבכ"י וטיקן ע' 143; וראו את דבריו של נ' דנציג במבוא ספר הלכות פסוקות, ניו יורק וירושלים תשנ"ג, עמ' 7, הע' 26).

⁹ רשב"ם, בבא בתרא קנ ע"ב–קנא ע"א, ד"ה אמר נכסי לפלנייא.

¹⁰ רשב"ם, בבא בתרא קנח ע"ב, ד"ה אלו ואלו; וכן בספר אור זרוע, בבא בתרא, סי' ריב.

¹¹ כחלק מהמפעל הגדול שלדעת רש"י עשו רבינא ורב אשי. ראו רש"י, בבא מציעא פו ע"א, ד"ה סוף הוראה: "ורב אשי ורבינא סידרו שמועות אמוראין שלפניהם, וקבעו על סדר המסכתות כל אחד ואחד אצל המשנה הראויה והשנויה לה" [כמו קיבוץ השמועות ביבנה המנויות במסכת עדיות, ראו רש"י שבת עז ע"א, ד"ה ר' יהודה: "אלא כשנכנסו לכרם ביבנה והעידו כל אחד ואחד על אותו שבידו במסכת עדיות"].

¹² החוקרים דנו בקבצים אלו בדרך כלל בדיוניהם על סתמות קדומות. הדעה המקובלת היא שקבצים אלו הם מתקופת האמוראים, וליתר דיוק מתקופת אביי ורבא. על הסוגיה בסוכה כותב י"נ אפשטיין: "מרובות ב<מסכת> סוכה הוויות דאביי ורבא. וסתם התלמוד ג סוף ע"ב >הקובץ שלנו – מ"כ<: היתה גבוהה וכו', עד ד ע"ב (ת"ר) – מהוויות דאביי ורבא הם... רש"י אומר... פיסקי שמועות הן משל כל בני הישיבה, שהיו במדרשו של רב אשי שסידרו הגמרא. אבל כאן יש לנו שכבה עתיקה יותר מזו של רב אשי" (מבואות לספרות האמוראים [לעיל, הע' 7], עמ' 50). גם ח' אלבק מעיר: "ונראה שגם ההלכות הפסוקות בסוכה ג ע"ב–ד ע"ב... הן של עריכה ראשונה" – בימי אביי ורבא (ח' אלבק, מבוא לתלמודים, תל-אביב תשכ"ט, עמ' 591). אבל על הקובץ בפסחים ט ע"ב–י ע"ב מעיר אפשטיין: "ולעיקר סוגיית הבבלי – כל שורתן של בעיות אלו

קבצים אלו "קבצי הלכות ברורות"¹⁴ או קבצים "של דברים ברורים עם עניינים הזקוקים לבירור".¹⁵ לדעת וייס, לפחות כמה מן הקבצים האלה אפשר שמקורם בקבצים מקיפים יותר של פסקי הלכות בתקופת התלמוד.¹⁶ לדעתי, הגדרה זו לקבצים אלו אינה ממצה את משמעותם המלאה. אני סבור שקבצים אלו אינם קובצי הלכות או שמועות בלבד וגם לא קבצים "של דברים ברורים עם עניינים הזקוקים לבירור" (ראו לעיל, הערה 15). אני מבקש לטעון שבאמצעות סדרות מאמרים אלו האמוראים מנתחים מושגים הלכתיים ניתוח אנליטי,¹⁷ כאשר הדוגמאות המוחשיות משמשות אותם להגדרה מדויקת של המושג ההלכתי.¹⁸

שבבבלי, מן 'תשע ציבורין' וכו' (ט ע"ב) ועד 'אמר רבא' (י ע"ב), נראית כולה כסוגיא של סבוראים" (י"ג אפשטיין, מחקרים בספרות התלמוד ובלשונית שמיות, בעריכת ע"צ מלמד, ב, ירושלים תשמ"ח, עמ' 373). מכל מקום, במבוא לנוסח המשנה אפשטיין מדבר באופן כללי על תלמוד מימי אביי רבא, ואלה דבריו שם: "אביי ורבא, שהם מראשי הבונים של התלמוד הבבלי ('הוויות דאביי רבא'), ושמחוק 'תלמוד' שלהם נשרדו כמה הוויות סתמיות בתלמוד שלנו" (הנ"ל, מבוא לנוסח המשנה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 369). כיוצא בזה כתב גם ש"י פרידמן: "וכן יש לכלול בניסוחי האמוראים פסקי הלכות הבאים בגמרא כחטיבה בפני עצמה" (ש"י פרידמן, "פרק האשה רבה בבבלי בצירוף מבוא כללי על דרך חקר הסוגיא", מחקרים ומקורות, א [תשל"ח], עמ' 311).

יעקב שפיגל מייחס פסקי הלכה בשמו של רבא לא לאמורא רבא (בר יוסף בר חמא) אלא לרבא המאוחר שחי לאחר תקופת האמוראים, ולדעתו, פסקי הלכות אלו "חדרו" לתלמוד. ראו י"ש שפיגל, "אמר רבא הלכתא" – פסקי רבא מאוחרים", בתוך: י"י גילת ואחרים (עורכים), עיונים בספרות חז"ל במקרא ובתולדות ישראל, מוקדש לפרופ' עזרא ציון מלמד, רמת גן תשמ"ב, עמ' 214. אולם אין יסוד לטענה זו, כפי שכבר העיר א"א אורבך (ההלכה – מקורותיה והתפתחותה, גבעתיים 1984, עמ' 315, הערה 6).

ואולם נח עמינה סבור, על כל פנים בעניין הקובץ שבתחילת מסכת סוכה, שרובו תנאי הוא. ואלה דבריו: "מן הירושלמי מתקבל ששם לפנינו, על פי הלשון והסגנון, מקור תנאי" (נ' עמינה, עריכת מסכתות סוכה ומועד קטן בתלמוד הבבלי, תל אביב תשמ"ט, עמ' 11). כוונתו לא לכלל הקובץ אלא לחמש יחידות ממנו, ולדעתו אביי המשיך לפתח את הדברים (יחידות 3 ו-7), "וניסח את הכרעתו בסגנון הברייתא... מסדר של המסכת שלפנינו, שפסק בשיטת רבא דחה את דברי אביי על ידי שגרס את דבריו ב'סבר אביי למימר' והציע את דברי רבא כמכריעים" (שם). דעתו של עמינה היא דעת יחיד. לדעתי, אין שום סיבה לטעון שקבצים אלו הם תנאיים, ומן הירושלמי משמע לכל היותר שמקצת הדברים שבקובץ היו מוכרים גם בארץ ישראל בדרך כלשהי.

¹³ וראו ד' הלבני, "ספיקא דגברי", *PAAJR* 46-47 (1979-1980), חלק עברי, עמ' ע.

¹⁴ א' וייס, על היצירה הספרותית של האמוראים (לעיל, הע' 5), עמ' 246.

¹⁵ שם, עמ' 238, ליד הע' 30. לדעתו, הסוג האחרון של הקבצים, כלומר קבצים של דברים ברורים עם עניינים הזקוקים לבירור, משקפים את צורת שיעורו או דרשתו של חכם כמו סגנון השאלות, שגם שם מוצגת שאלה בסיום הדרשה וניתן מענה עליה. אברהם וייס מתכוון כאן לצורת הקובץ וארגונו אך לא לאופיו ומטרתו של הקובץ.

¹⁶ שם, עמ' 250.

¹⁷ על מעבר מקונקרטי למופשט ראו לדוגמה *L. Moscovitz, Talmudic Reasoning: From Casuistics to Conceptualization*, Tübingen 2002.

¹⁸ אליזבת אלכסנדר מראה שהיצמדותם של חז"ל להתנסחות קוואיטטית יסודה בשיקולי לימוד אנליטי מתוך ניסיון לבירור עמדות הלכתיות משפטיות (Elizabeth Shanks Alexander, *Transmitting Mishnah: The Shaping Influence of Oral Tradition*, Cambridge 2006. וראו בעיקר פרק רביעי). וכך היא מסכמת את דבריה על השימוש במקרי קצה לתיאור וחקירה של עקרונות משפטיים בספרות חז"ל (שם, עמ' 218): "Throughout the

במאמר זה בדעתי לנתח שני קבצים כאלו: קובץ בפרק ראשון במסכת סוכה ג) ע"ב-ד ע"ב) וקובץ בסוף פרק שני במסכת בבא-קמא (כו ע"א-כז ע"א). כפי שנראה, מדובר במבנה ייחודי שיש בו שילוב של ניתוח אנליטי מורכב עם עיצוב ספרותי משוכלל. עוד אשתדל להראות שצורה ספרותית זו על המיזוג שיש בה בין ההפשטה האנליטית למורכבות ספרותית אופיינית בעיקר לבית מדרשו של רבא, שהמגמות הללו בולטות ביצירתו.¹⁹

ב. קובץ I (בבלי סוכה ג ע"ב-ד ע"ב)

עתה נביא בשלמותו את הקובץ במסכת סוכה,²⁰ שאת חלקו הראשון ראינו לעיל:

משנה:

סוכה שהיא גבוהה מעשרים אמה – פסולה. ור' יהודה מכשיר.
ושאינה גבוהה עשרה טפחים, ושאין לה שלוש דפנות, ושחמתה מרובה מצילתה – פסולה.

[1] היתה גבוהה מעשרים אמה, ובא לְמַעֲטָה בכרים וכסתות – לא הוי מיעוט. ואע"ג דבטילינהי, בטלה דעתו אצל כל אדם. תבן וביטלו – האוי מיעוט, וכל שכן עפר וביטלו. תבן ואין עתיד לפנותו, הרי הוא כסתם עפר.²¹ תבן ואין עתיד לפנותו ועפר סתם – מחלוקת ר' יוסי ורבנן, דתנן: בית שמילאהו תבן או צרורות וביטלו [– בטל. ראו אהלות טו, ז]. ותני עלה: ר' יוסי אומר: תבן ואין עתיד לפנותו – הרי הוא כסתם עפר וביטל, עפר ועתיד לפנותו – הרי הוא כסתם תבן ולא בטיל [ראו תוס' אהלות ט, ה, עמ' 612].

[2] היתה גבוהה מעשרים אמה, והוצין יורדין לתוך עשרים אמה – רואין, אם צילתן מרובה מחמתן – כשרה, ואם לאו – פסולה.

Talmudic period, sages recreated the structure of the borderline case as a means of exploring legal ambiguities. Talmudic sages formulated problem cases... in order to promote sophisticated analytical thinking."²²

אלכסנדר אינה מזכירה בדבריה קובצי מאמרים. אולי לא נתנה דעתה שגם מאמרים פשוטים הנראים לכאורה כפסקי שמועות משמשים לבירור אנליטי.

¹⁹ וראו מ' כ"ץ, "סוגית לימוד בסוכה", משלב, כז (תשנ"ה), עמ' 21-26.

²⁰ ג ע"ב-ד ע"א (ראו לעיל, הע' 2). כיוון שהקובץ מתייחס למשנה הראשונה של המסכת, אנו מביאים כאן גם אותה (על פי כתב יד קויפמן).

²¹ שורה זו נמצאת רק בכתבי היד התימניים (כ"י ביהמ"ד Rab. 218 שאנו משתמשים בו כנוסח פנים וכ"י אוקספורד 51). ככל הנראה מדובר בתוספת פרשנית הבאה להסביר את המשפט הבא, והיא מבוססת כמעט מילה במילה על ברייתא המובאת בהמשך. לפנינו דוגמה לתופעה של תוספת פרשנית הנפוצה בכתבי היד התימניים, ובבחינתם של כתבי יד אלו יש להבחין בין התוספות ובין מסורת הנוסח המעולה שלהם. אי"ה ארחיב בעתיד על תופעה זו והשלכותיה המתודולוגיות.

[3] היתה גבוהה למעלה מעשרה, והוצין יורדין לתוך עשרה, סבר אביי למימר: אם חמתן מרובה מצילתן – **כשרה**. אמר ליה רבא: הואי דירה סרוחה, ואין אדם דר בסוכה סרוחה.

[4] היתה גבוהה מעשרים אמה, ובנה בה אצטבה בדופן האמצעית על פני כולה, ויש בו הכשר סוכה – **כשרה**. מן הצד, אם יש משפת אצטבה ולכותל ארבע אמות – **פסולה**, פחות מארבע אמות – **כשרה**. מאי קמ"לן. דאמרינן דופן עקומה. תנינה: בית שנפחת וסיכך על גביו, אם יש מן הכותל לסיכוך ארבע אמות פסול, פחות מארבע אמה' כש'. מהו דתימא התם דבדוכתה דופן מעליאתא היא, אבל הכא דבדוכתה לאו דופן מעליאתה היא, אימא לא. קמ"לן.

[5] היתה גבוהה מעשרים אמה, ובנה בה אצטבה באמצעיתה, אם יש משפת אצטבה ולכותל לכל רוח ורוח ארבע אמות – **פסולה**, פחות מארבע אמות – **כשרה**. הא תא למא לי, היני הך. מהו דתימא לרוח אחת אמרנן, לכל רוח ורוח לא אמרנן. קמ"לן.

[6] היתה פחותה מעשרה, וחקק בה להשלימה לעשרה, אם יש משפת החקק ולכותל שלשה טפחים – **פסולה**, פחות משלשה טפחים – **כשרה**. מאי שנא התם דאמרנן דופן עקומה, מאי שנא הכא דלא אמרינן דופן עקומה. אמרי: התם לא כשרה לדופן אמרינן דופן עקומה, הכא דלשוויה לדופן לא אמרינן עקומה.

[7] היתה גבוהה מעשרים אמה, ובנה בה עמוד שהוא גבוה עשרה, ויש בו הכשר סוכה, סבר אביי למימר: גוד אסיק מחיצאתא. אמר ליה רבא: בנן [=בעינן. מ"כ]²² מחיצות ניכרות וליכא מחיצות ניכרות.

נבחן תחילה את הדרך שבה עיצבו הספרותי של הקובץ (ושל מרכיביו) מבטא את מגמות הניתוח האנליטי שלו, ולאחר מכן נעמוד על מאפייניו הספרותיים האחרים.

1. ניתוח אנליטי – ההבחנות והשיקולים

כל אחת משבע ההלכות המרכיבות את הקובץ איננה נמסרת כהלכה בודדת, חתוכה ומוחלטת. ברוב ההלכות מודגשת הבחנה בין שני מצבים: במקרה מסוים ההלכה היא כך, אך שינוי באחד הנתונים גורם שההלכה היא אחרת. לפעמים יש יותר מהבחנה

²² י' קארה, כתבי-היד התימניים של התלמוד הבבלי: מחקרים בלשונם הארמית (עדה ולשון, י), ירושלים תשמ"ד, עמ' 63.

אחת: כך ביחידה 1 – לא הוי מיעוט במקרה הראשון, ומחלוקת במקרה האחרון, וביחידה 4 – סוכה כשרה, פסולה ושוב כשרה. ביחידות 3 ו-7 אמנם אין הבחנה בין שני מצבים, אולם אנו מוצאים שם הצגה של שתי דעות חלוקות, כל אחת ונימוקיה. אפשר לראות בבירור שבמחלוקות אלו העיקר אינו קביעת ההלכה הסופית אלא דווקא הנימוק שמובא לכך (ובעיקר נימוקו של רבא שמוצג בשני המקרים כמי שידו על העליונה).

אם כן, במקרים שיש מחלוקת (יחידות 3, 7) ניתנת הנמקה מפורשת לשיקול ההלכתי. ביחידות האחרות אמנם איננו מוצאים הנמקה מפורשת כזאת, אולם בהן אפשר ללמוד את השיקולים לקביעה ההלכתית מעצם ההבחנות בין מצבים שונים ביחידות אלה. מקצת השיקולים אינם אלא יישומים של קריטריונים המופיעים במשנה בענייני סוכה. למשל, ביחידות 2 ו-3 מופיע קריטריון שמקורו במשנה שלפנינו (א, א): "ושחמתה מרובה מצילתה – פסולה". הקביעה שביחידה 4 – "אם יש משפת אצטבה ולכותל ארבע אמות – פסולה", נובעת בבירור ממשנה י בפרקנו: "בית שנפחת וסיכך על גביו, אם יש מן הכותל לסיכוך ארבע אמות – פסולה" (אכן משנה זו מוזכרת במפורש בדיון של הגמרא בעקבות יחידה זו). גם ההבחנה שביחידה 6 מקורה במה שנשנה בפרקנו: "הרחיק את הסכך מן הדפנות שלושה טפחים – פסולה" (משנה ט). ואולם בכמה מן המקרים השיקולים לקביעת ההלכה נובעים מעקרונות שמקורם בתחומים אחרים, ובפרט בענייני טומאה וטהרה. כך ביחידה הראשונה השאלה במה אפשר למעט את גובהה של סוכה מוצאת את תשובתה במשנה ותוספתא במסכת אהלות. ומנגד – באותן יחידות שבהן לפנינו מחלוקת (יחידות 3, 7) אפשר לראות את תפיסתו העקרונית של רבא, שכאמור מוצג כמי שגובר על אביו וסותר את דעתו, שלפיה לפעמים אין זה נכון ליישם אוטומטית עיקרון המצוי בהלכה אחת (בין שהיא באותו תחום בין שהיא בתחום אחר) להלכה אחרת, כיוון שיתכן שבמקרה הנדון יש שיקול אחר שהעיקרון הנלמד אינו מביא בחשבון. כך לכאורה דעתו של אביו ביחידה 3 היא תוצאה של ההלכה הקודמת, יחידה 2, הנובעת, כאמור, מן המשנה – "ושחמתה מרובה מצילתה פסולה". אבל רבא מחדש שבמקרה זה יש לקחת בחשבון שיקול נוסף: "אין אדם דר בדירה (סוכה) סרוחה"²³.

²³ הביטוי המיוחד שבו משתמש רבא – "דירה/סוכה סרוחה", כלומר דירה מקולקלת, מושפע ככל הנראה מלשון המשנה "ירדו גשמים, מאימתי מותר לפנות [את הכלים מן הסוכה ולצאת מתוכה – אלבק] – משתסרה המקפה" (ב, ט). לפנינו כנראה יישום חדש של רבא למדרש ההלכה "תשבו' – אין 'תשבו' אילא תדורו. מיכן אמרו: אוכל בסוכה, שותה בסוכה ומטייל בסוכה ומעלה כיליו לסוכה" (תורת כהנים, אמור, פרק יז ה"ה, קג ע"א, כ"י וטיקן 66; ובמקבילות, ירושלמי, סוכה פ"ב ה"י (נג ע"ב); בבלי, סוכה כח ע"ב). מדרש ההלכה דן בחובות הנובעות מהדרשה, ואילו רבא ככל הנראה רואה בדרשה גם מקור לפסילת סוכה שאינה ראויה לדירה [ומקור לפטור מסוכה במקרים מסוימים: "אמר רבא: מצטער פטור מן הסוכה" (סוכה כו ע"א), וראו תוס' סוכה כו ע"א, ד"ה הולכי דרכים ביום]. יש לציין שהרמב"ם ככל הנראה לא פסל סוכה זו לגמרי. וזו לשונו: "וצריך להזהר שלא יהיו הוצין ועלין של סכך יורדין לתוך עשרה טפחים כדי שלא יצר לו בשיבתו" (רמב"ם, הל' סוכה, פ"ה ה"ב), וראו בנושא כליו.

לסיכום אפשר לומר שהתבוננות בהלכות המרכיבות את הקובץ מלמדת שמגמתן אינה פסיקת הלכה אלא בחינת מצבים הלכתיים מורכבים²⁴ מתוך ניסיון לבדוד את העקרונות שעל פיהם נקבעת ההלכה בכל אחד מן המקרים.²⁵

2. המבנה הספרותי של הקובץ

האמצעים הספרותיים ששימשו בקובץ מעידים גם הם על אופיו האחד והמגובש.²⁶ הקובץ שלפנינו בנוי משבע יחידות²⁷ המתחלקות לשתי חטיבות של שלוש-שלוש יחידות ויחידה בודדת החותמת את הקובץ. בכל אחת מהחטיבות שתי היחידות הראשונות עוסקות בסוכה גבוהה מדי ופותרות בניסוח קבוע "הייתה גבוהה מעשרים אמה" (1,2; 4, 5), וביחידה השלישית, החותמת את החטיבה, מדובר בסוכה נמוכה פחות מעשרה טפחים (ביחידה 3: "היתה גבוהה למעלה מעשרה, והוצין יורדין לתוך עשרה"; וביחידה 6: "היתה פחותה מעשרה, וחקק בה להשלימה לעשרה"). היחידה האחרונה, השביעית, מתפקדת כחוליה המאחדת של הקובץ. מצד אחד היא פותחת בנוסחה "היתה גבוהה מעשרים אמה", אך היא ממשיכה "ובנה בה עמוד שהוא גבוה עשרה [טפחים]", ובזה תואמת את הנוסחה שביחידות החותמות את שתי החטיבות של הקובץ – "היתה גבוהה למעלה מעשרה", "היתה פחותה מעשרה". המעיין בקבצים של שבע יחידות (או יותר) בספרות חז"ל ובספרות הקדומה לה יראה שבלא מעט מהם קיים מבנה פנימי מעוצב כמו בקובץ שלפנינו.²⁸

לחטיבה השנייה בקובץ (יחידות 4-6) יש ייחוד משלה גם בניסוחים המשותפים לכל אחד ממרכיבי החטיבה. ביחידה 4 וגם ביחידה 5 יש משפט זהה: "אם יש משפת אצטבה ולכותל... ארבע אמות – פסולה, פחות מארבע אמות – כשרה". וביחידה 6 החותמת של החטיבה נאמר בסגנון דומה: "אם יש משפת החקק ולכותל שלשה טפחים

²⁴ טענתי שקובצי המימרות הם לא רק פסקי הלכה אלא גם ניתוחים אנליטיים של אמוראים נסמכת גם על צורת הקריאה של אותם חכמים עצמם את הטקסט התנאי. נראה סביר בעיניי להניח שהמתודה הפרשנית אשר נקט רבא בזמן שניגש לחומר התנאי היא אותה המתודה שיש להשתמש בה כדי להבין את דברי רבא. אופן הניתוח של רבא לחומר התנאי מראה לנו שהספירה הבית מדרשית – התרבות הלימודית, אשר הוא חלק ממנה, משתמשת באמצעים רטוריים של משפט קזואיסטי לניתוחים אנליטיים. אם כן, אפשר לצפות שאף דברי רבא אמורים במקרי קצה כחלק מחקירה אנליטית של פני הדברים.

²⁵ מוסקוביץ' ביקש לטעון שהטענה "גוד אסיק מחיצתא" המופיעה בתלמוד אינה נובעת בהכרח מבירור אנליטי וחשיבה משפטית מופשטת (conceptual fiction, כלשונו), אלא אפשר שהיא פיקציה משפטית הנותנת גושפנקה יורידית למציאות כלכלית קיימת (מוסקוביץ', לעיל הערה 17 עמוד 169). דבריי למעלה שוללים את טענת מוסקוביץ', על כל פנים בסוגיה זו. המערך האנליטי של הסוגיה והמבנה והמסגרת הספרותית שאציג מיד בגוף המאמר מעידים שהסוגיה בנויה כמקשה אחת, והבירור האנליטי הוא העומד במרכז הדיון.

²⁶ כאמור, שלא כדעת רש"י, שראה בקובץ זה אוסף של פסקי שמועות של אנשים שונים שקובצו ונערכו יחדיו בבית המדרש בזמן מסוים.

²⁷ כך הראה כבר ש"י פרידמן, המבנה הספרותי בסוגיות הבבלי, תשל"ז, עמ' 401; הנ"ל, על דרך חקר הסוגיא, תשל"ח, עמ' 311. וראו בהערה להלן.

²⁸ על משניות המורכבות משבעה חלקים ראו כעת גם מ' כהנא, "עיונים בעיצובה של המחלוקת במשנה ובמגמותיה", תרביץ עג (תשס"ד), עמ' 53.

– פסולה, פחות משלשה טפחים – כשרה". כמו כן ביחידה 4 ו-5 "ובנה בה אצטבה", וכנגד זה ביחידה 6 "וחקק בה".²⁹

יש לשים לב גם לעיצוב המסגרת של הקובץ. ההכרעה ההלכתית ברוב היחידות שבקובץ נאמרת בלשון "כשרה", "פסולה". רק ביחידה הראשונה הפותחת את הקובץ וביחידה השביעית החותמת אותו הקביעה ההלכתית שסוכה פסולה או כשרה נאמרת בלשון אחרת.

גם באופן ניסוח העקרונות המשפטיים בסוגיה אפשר לראות שילוב יפה של הממד האנליטי ושל הממד הסגנוני-הספרותי. למשל, בדוגמה הראשונה: "היתה גבוהה מעשרים אמה ובא למעטה בכרים וכסתות – לא הוי מיעוט. ואע"ג דבטיילינהי, בטלה דעתו אצל כל אדם"; כלומר סוכתו של אדם הממעט את גובה הסוכה על ידי כרים וכסתות וטוען שכרים וכסתות נחשבים קרקע כיוון שביטל אותם – אינה סוכה כשרה, שכן משיבים לו: אמנם אתה ביטלת את הכרים, אך רוב בני האדם (שאינם מבטלים את הכרים) ביטלו את דעתך.

צירוף הנתונים הללו – ההבחנות וההנמקות האנליטיות בכל אחת מהיחידות של הקובץ מחד גיסא ועיצובו הספרותי המשוכלל מאידך גיסא, מובילים אותי למסקנה שאין לפנינו קובץ הלכות או שמועות בלבד.³⁰ לדעתי, באמצעות סדרת מאמרים זו שמקורה ככל הנראה בבית מדרשו של רבא³¹ ניתן ביטוי לשיקולים שיש להביא בחשבון בנושא שלנו – סוכה הנפסלת בגלל גובהה, ולאפשרויות השונות להכשיר סוכה כזאת על ידי הנמכתה או הגבהתה.

ג. קובץ II (בבלי, בבא קמא כו ע"א–כו ע"א על פי כ"י המבורג 165)

משנה, בבא קמא ב, ו, בבבלי – כו ע"א:

אדם מועד לעולם, בין שוגג בין מזיד, בין ער בין ישן.
סימא את עין חבירו ושיבר את הכלים – משלם נזק שלם.

[1] אמ' רבה:

היתה אבן מונחת לו בחיקו,

[א.1] ולא הכיר בה מעולם,³² ועמד, ונפלה –

לענין נזקין – חייב,

לענין ארבעה דברים – פטור,

לענין שבת – פטור, מלאכת מחשבת אסרה תורה,

לענין גלות – פטור,

לענין עבד – פלוגתא דרבן שמע' בן גמל' ורבנן.

²⁹ בחטיבה הראשונה התופעות הללו פחות חד משמעיות ולכן לא אפרט אותן.

³⁰ א' וייס, על היצירה הספרותית של האמוראים (לעיל, הע' 5), עמ' 250.

³¹ ראו לעיל, הערה 12 (אפשטיין, אלבק ופרידמן), ולהלן הערה 52.

³² "מעולם" – כך גם בשאר כ"י ובראשונים, בדפוס חסר.

דתניא: הרי שהיה רבו רופא ואמ' לו כחול לי עיני וסמאה, חתור לי שני והפילה – שיחק באדון ויצא לחירות. רבן שמע' בן גמל' או': אמ' קרא "ושחתה", עד שיתכוין לשחתה. [תוס', ב"ק פ"ט הכ"ה, וראו שם, הכ"ד]

[א.2] הכיר בה, ושכחה, ועמד, ונפלה – לענין נזקין – **חייב**,

לענין ארבעה דברים – **פטור**,

לענין גלות – **חייב**, "בשגגה" מכלל דהוה לה ידיעה,

לענין שבת – מלאכת מחשבת אסרה תורה,

לענין עבד – **פלוגתא** דרבן שמעון בן גמל' ורבנן.

[ב.1] נתכוון לזרוק שתיים וזרק ארבע –

לענין נזקין – **חייב**,

לענין ארבעה דברים – **פטור**,

לענין שבת – מלאכת מחשבת אסרה תורה,

לענין גלות – "ואשר לא צדה", פרט למתכוין לזרוק שתיים וזרק ארבע,

לענין עבד – **פלוגתא** דרבן שמ' בן גמל' ורבנן.

[ב.2] נתכוון לזרוק ארבע וזרק שמונה –

לענין נזקין – **חייב**,

לענין ארבעה דברים – **פטור**,

לענין שבת, אי אמ' כל מקום שתרצה תנוח – אין, אי לא – לא,

לענין גלות – "ואשר לא צדה", פרט למתכוין לזרוק ארבע וזרק שמונה,

לענין עבד – **פלוגתא** דרבן שמע' בן גמל' ורבנן.

[2] **אמ' רבה**: זרק כלים מראש הגג, ובא אחר ושברן במקל – **פטור**.

מאי טע'. מנא תבירא תבר.

[3] **ואמ' רבה**: זרק כלים מראש הגג, והיו תחתיהן כרים וכסתות, ובא אחר

וסלקן או קדם הוא וסלקן – **פטור**.

דבעידנא דשדא מפסק פסיקי גיריה.

[4] **ואמ' רבה**: זרק תינוק מראש הגג,

[א] ובא אחר וקבלו בסייף, **פלוגתא** דר' יהודה בן בתירא ורבנן,

דתניא: הכוהו עשרה בני אדם בעשרה מקלות,

בבת אחת – חייבין; בזה אחר זה – פטורין.³³

ר' יהודה בן בתירא או': אחרון חייב, מפני שקרב את מיתתו. [לעיל י"ע"ב,

סנהדרין ע"א]

³³ נוסח אחר: "בין בבת אחת בין בזה אחר זה – פטורין".

[ב] בא שור וקבלו בן קרניו, **פלוגתא** דר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקא ורבנן,

דתניא: "ונתן פדיון נפשו" (שמות כא, ל) דמי ניזק. ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקא או': דמי מזיק. [ראו מכילתא דרשב"י, עמ' 182]

[5] **ואמ' רבה:**

היה ישן בראש הגג,³⁴ ונפל מראש הגג ונתקע [באשה] – **חייב בארבעה דברים**; וביבמתו – **לא קנה**.

חייב בנזק בצער ברפוי בשבת, אבל בבשת – לא,

דתנן: אינו חייב על הבשת עד שיהא מתכוין [בבא קמא פ"ח מ"א].

[6] **ואמ' רבה:** נפל מן³⁵ הגג

[א] ברוח שאינה מצויה, והזיק ובייש – **חייב על הנזק**, **ופטור** מארבעה דברים;

[ב] ברוח מצויה – **חייב בארבעה דברים**, **ופטור** על הבשת.

[ג] ואם נתהפך – **חייב** אף על הבשת,

דתניא: ממשמע שנ' "ושלחה ידה במבושיו" איני יודע שהחזיקה, מה ת"ל "והחזיקה". כיון שנתכוון להזיק, אע"פ שלא נתכוון לבייש. [ראו ספרי דברים, 311]

[7] **ואמ' רבה:** הניח לו גחלת

על לבו, ומת – **פטור**; על בגדו, ונשרף – **חייב**.

אמ' רבא: תרויהו תננהי;

לבו – דתניא: כבש [עליו] לתוך המים או לתוך האור ואינו יכול לעלות משם ומת – **חייב**, דחפו לתוך האור או לתוך המים ויכול לעלות משם ומת – **פטור** [סנהדרין פ"ט מ"א].

בגדו – דתנן: האומ' קרע את כסותי ושבר את כדי – **חייב**, על מנת לפטור – **פטור** [בבא קמא פ"ח מ"ז].

בעי רבא:³⁶ עבדו כגופו דמי או כממונו דמי?

אם תמצא לומר כגופו דמי, שורו מאי?

בתר דבעיא הדר פשטה: עבדו כגופו, שורו כממונו.

³⁴ "היה ישן בראש הגג" – כך הנוסח גם בפירוש ר' חננאל על אתר. חסר בשאר כ"י ו בדפוס, כנראה בהשפעת הסוגיה המקבילה, יבמות נד ע"א.

³⁵ "מן", בדפוס, בכ"י פירנצה וכ"י וטיקן 116: "מראש".

³⁶ וכך בפי ר"ח. בדפוס ועוד: "רבה". בדפוס, בכ"י פירנצה ובכ"י מינכן נוסף כאן: "הניח גחלת על לב עבדו מהו"; בכ"י וטיקן 116 נוסף עוד: "עבדו [של חברו]".

1. ניתוח אנליטי

גם כאן, כמו בקובץ שבמסכת סוכה, רוב היחידות אינן נאמרות כהלכה בודדת וחתוכה, אלא מודגשת בהן תמיד הבחנה בין שני מצבים ואף יותר. בכמה מהיחידות מתוארת הבחנה הלכתית בדבר יישומו של מצב מסוים בתחומים שונים. את שני סוגי ההבחנות אנו יכולים למצוא ביחידת הפתיחה. רבה מתאר כמה מצבים ("ולא הכיר בה מעולם, ועמד ונפלה... הכיר בה ושכחה, ועמד, ונפלה" וכו'), ובכל אחד מהם הוא קובע את דינו בכמה תחומים הלכתיים רלוונטיים. עיון ביחידות של הקובץ ובזיקה ביניהן מראה שכל אלה מטרתם ברורה – להגדיר טוב יותר את מושגי השוגג והמזיד בתחומי ההלכה השונים על ידי הצבעה על מקרי גבול וחיודוד ההבחנות ביניהם.

יתרה מזו: לדעתי, יש לראות בקובץ תגובה למשנה שלאחריה הוא מובא. מהניסוח הנחרץ במשנה – "אדם מועד לעולם, בין שוגג בין מזיד, בין ער בין ישן", מתקבל הרושם שאדם אחראי לכל מעשיו בכל מקרה ובכל תחום. אלא שהקובץ שלפנינו בא להבליט את ההבחנות הדקות בין סוגי השוגג ולהראות מקרים גבוליים שבהם בתחומים מסוימים אמנם יהיה חיוב אולם בתחומים אחרים מבצע המעשה יהיה פטור. ההיבטים האנליטיים של קובץ מורכב זה דורשים דיון נרחב מזה שאוכל להקדיש לו במסגרת הנוכחית. תחת זאת אבקש להתרכז בתכונותיו הספרותיות המצטרפות אל הממד האנליטי ומאפשרות לנו לסווג את הקובץ שלפנינו כאחד מקובצי הביירוים האנליטיים מבית מדרשו של רבא.³⁷

2. עיצובו הספרותי של הקובץ

לפנינו קובץ דומה לקובץ הקודם ובנוי אף הוא משבע יחידות (כמה מהן מורכבות ומכילות חלוקה משנית),³⁸ ועל האחרונה מביניהן יש כמה הערות של רבא.³⁹ העיון בקובץ מאפשר לנו לעמוד על המבנה הפנימי שלו. אמנם היחידה הפותחת את הקובץ מתארת מקרה שונה מאוד מיחידת הסיום שלו, ובכל זאת הן דומות מאוד זו לזו בניסוחיהן: "הייתה אבן מונחת לו בחיקו" ביחידה הראשונה; "הניח לו גחלת על לבו" ביחידה השביעית.⁴⁰ המכנה המשותף של חמש היחידות שבתווך, אף שהן שונות למדיי זו מזו בנושאים שהן עוסקות בהם, הוא שתיאור המקרה ככולן קשור בדרך כלשהי לגג: "זרק כלים מראש הגג" [2-3]; "זרק תינוק מראש הגג" [4]; "היה ישן בראש הגג" [5];⁴¹ "נפל מן הגג" [6]. הניסוח הדומה בתיאור המקרה מאפשר מעבר 'חלק' יותר ממקרה למקרה, אף שהדמיון הספרותי מסווה ומטשטש לפעמים מעבר לוגי (ענייני) שאינו מובן מאליו כלל.

³⁷ אמנם המימרות נמסרות משמו של רבה, ורבא רק מגיב על האחרונה שבהן, אך אפשר לומר במידה רבה של סבירות שקובץ זה נערך במתכונות הנוכחית על ידי רבא, והוא שנתן בו את סממני סגנונו המיוחד שראשיתו בתורת רבה, רבו (ראו גם וייס [לעיל הע' 5], עמ' 195 הע' 28).

³⁸ ואכן א' וייס מונה בספרו דיונים וביירוים בבבא קמא, עמ' 387, 13 הלכות בקובץ הזה, אף שהוא בעצמו מנה בספרו 'על היצירה הספרותית של האמוראים', עמ' 194, שבע מימרות בקובץ הזה, אף כי גם שם אין הוא מייחס חשיבות כלשהי למספר הזה.

³⁹ בכ"י המבורג: רבא; בדפוס ובכמה כ"י: רבה. ראו לעיל, הע' 32.

⁴⁰ מעניין לציין את פירושו של ר' יונתן מלוניל לתחילת הקובץ – "ולא הכיר בה מעולם, כגון שהניחה לו אדם אחר בחיקו בעוד שהיה ישן" וכו'.

⁴¹ ראו לעיל, הע' 34.

3. זיקה למשנה

כאמור, אפשר לראות בקובץ שלנו תגובה למשנה. ואם בו יש קביעה חד-משמעית ש"האדם מועד לעולם", הרי הקובץ האמוראי מפרק קביעה זו לגורמים ומראה שהיא אינה מתקיימת בכל המקרים והתנאים.

זיקה זו למשנה קיימת לא רק בפן האנליטי והתוכני, אלא אפשר להבחין בה גם בעיצובו הספרותי של הקובץ, דבר שניטשטש בחלקו בדפוסים. כך בראש הקובץ נאמר "ולא הכיר בה מעולם", כשם שבמשנה נאמר "אדם מועד לעולם". מילה זו חסרה בדפוסים⁴² – ככל הנראה היא נשמטה משום שאינה משנה דבר מצד המשמעות ההלכתית, והיא נמצאת כאן בעיקר כדי להבליט את הזיקה הלשונית למשנה.

לפי הנוסח בכ"י המבורג ובפירוש רבנו חננאל בראש יחידה 5 נאמר "היה ישן בראש הגג", כיוון שגם במשנה נאמר "בין ישן". בשאר כתבי היד ובדפוס חסרות תיבות אלו, וכתוב רק "ואמר רבה: נפל מראש הגג" וכו', כנראה בהשפעת הסוגיה המקבילה במסכת יבמות נד ע"א. לאמתו של דבר, אם נחזור לניתוח המבני שלעיל, נוכל לראות שיחידות 5 ו-6, החותמות את רצף המקרים הקשורים לגג הן שמגיעות לעיסוק במקרים המקבילים למשנה, וכאן לב העימות בין הקובץ ובין המשנה.

ד. מה בין ניתוחים אנליטיים לקובצי הלכות?

אציין ואדגיש את השוני בין אופיים של 'קובצי בירורים' שבהם אנו עוסקים במאמר זה ובין קבצים אחרים שונים זה מזה בתכליתם, והם מעין סדרה של פסקי הלכות. דוגמה לקובץ כזה אפשר לראות במסכת בבא קמא, דף יא, ששם מובא קובץ של שבע מימרות שעולא מוסר בשם רבי אלעזר, "אמר עולא אמר רבי אלעזר"⁴³.

איתמר:

- [1] אמ' עולא א"ר אלעזר: שמין לגנב ולגזלן.
- [2] ואמ' עולא א"ר אלעזר: שליא שיצתה מקצתה ביום ראשון ומקצתה ביום שני – מונין לה מן הראשון.
- [3] ואמ' עולא א"ר אלעזר: בכור שנטרף בתוך שלשים יום – אין פודין אותו.
- [4] ואמ' עולא א"ר אלעזר: בהמה גסה נקנית במשיכה.
- [5] ואמ' עולא א"ר אלעזר: האחין שחלקו – מה שעליהן שמין, מה שעל נשיהן ועל בניהם ובנותיהם אין שמין.
- [6] ואמ' עולא א"ר אלעזר: שומר שמסר לשומר – פטור.
- [7] ואמ' עולא א"ר אלעזר: הלכה – גובין מן העבדים.

בין המימרות הללו אין שום מכנה משותף מלבד שם החכם המוסר אותן. ואכן לפנינו קובץ תשובות ששלח ר' אלעזר מארץ ישראל לבלל על שאלות ששלח אליו רב יהודה, כפי שעולה מהמקבילה של הקובץ בירושלמי קידושין (פ"א ה"ד, ס ע"ב-ע"ג), ששם הוא מובא (בשינויים מסוימים) בלשון "רב יהודה שלח שאל לר' אלעזר"⁴⁴.

⁴² כנזכר לעיל, הע' 32.

⁴³ אני מצטט כאן רק את הקובץ עצמו ללא דיוני התלמוד עליו.

⁴⁴ אמנם יש לציין שכחלק ממגמות העריכה בבבלי אף לקובץ זה ניתנה מסגרת ספרותית מסוימת על ידי קיבוע המספר של שבע מימרות, שהוא מספר בעל משמעות ספרותית, כאשר בירושלמי

שלא כקובץ הזה, לקבצים שדנו בהם לעיל אופי אחר לגמרי המתבטא במגמה שאינה הלכתית אלא למדנית-אנליטית ובמבנה ספרותי מגובש, כנזכר לעיל.

ה. מי היוצר של סוגה זו (ניתוחים אנליטיים)?

לדעתי, אפשר לקבוע במידה רבה של סבירות שסוגה זו התגבשה בבית מדרשו של רבא,⁴⁵ והיא מקפלת בחובה את המגמות הלימודיות שהתפתחו בבית מדרש זה. התבוננות ברבים ממאמריו של רבא הפוזרים בתלמוד הבבלי אכן מלמדת על דמיון רב בין התפיסה האנליטית המתבטאת במאמרים אלו ובין מה שאנו מוצאים בקובץ שלפנינו. נביא שתי דוגמאות מני רבות להמחשת הדברים: במסכת פסחים קטו ע"ב נאמר:⁴⁶

אמר רבא:

בלע מצה – יצא, בלע מרור – לא יצא.
בלע מצה ומרור – ידי מצה יצא, ידי מרור לא יצא.
כרכן בסיב ובלען – אף ידי מצה לא יצא.⁴⁷

בליל הסדר בימינו מצווה לאכול שני דברים: מצה ומרור. מכאן אפשר להגיע למסקנה ששתי חובות אלה הן זהות, וכנגד זה רבא מבליט במאמרו את השוני בהגדרות בין חובת אכילת מצה ובין חובת אכילת מרור.⁴⁸ יתר על כן, קיים הבדל לא רק בין אכילה לבין בליעת המאכל, אלא בין בליעת המאכל ובין בליעתו כשהמאכל עטוף בדבר אחר. למסקנה, אף שבתחילת מאמרו קבע רבא ש"בלע מצה – יצא", הוא מסיים שאם "כרכו בסיב ובלעו – אף ידי מצה לא יצא".

יש לפנינו שמונה מאמרים. ואפשר לזהות בחלקים מהקובץ שבבבלי את תהליך התמצות שהוא עבר, אך למרות פעולות עריכה אלו של הבבלי עדיין לפנינו קובץ של הלכות בלבד.
⁴⁵ על הדמיון ועל השוני בין סוגה זו לדומות לה בספרות התנאים ארחיב אי"ה במקום אחר.
⁴⁶ כך הנוסח בכ"י קולומביה T-183X141; בית המדרש לרבנים 1623 (EMC 271), וזהו הנוסח בדפוסים וברוב עדי הנוסח. לענייננו אין הבדל של ממש בין המובא למעלה ובין הנוסח האחר של רש"י לפי עדותו של רשב"ם וכנראה גם של רמב"ם. ראו במהדורת הרב קאפח, הלכות חמץ ומצה פ"ו, ה"ב, עמ' שסט. נוסח זה קיים גם בכ"י בית המדרש לרבנים 1608 (EMC 850): אמ' רבא:

בלע מצה – יצא, בלע מרור – יצא.

בלע מצה ומרור – ידי מצה יצא, ידי מרור לא יצא.

כרכן בסיב ובלען – אף ידי מצה לא יצא.

⁴⁷ לא אדון כאן במקורותיו של רבא [אעשה כן, אי"ה, במקום אחר]. אציין רק לתוספתא, זבים ה, ט (מהדורת צוקרמנדל, עמ' 680): "האוכל מנבלת עוף טהור מן העצמות ומן הגדים ומן השלל של ביצים ומן הדם ומן הבשר החי – טהור; מן האשכול של ביצים ומן הקורקבנין ובני המעיים או שהמחה את החלב וגמעו – טמא. כרכו בחזרת ובלעה – טמא, בסיב ובלעה – טהור, וכו'. עיין שם.

⁴⁸ ראוי לציין שרבא הוא המבחין בין חובת אכילת מצה בזמן הזה ובין החובה המקבילה של אכילת מרור: "אמר רבא: מצה בזמן הזה דאורייתא ומרור דרבנן" (פסחים קכ ע"א). ואף כי אכילת מרור בזמן הזה לדעתו רק מדרבנן, הרי לפנינו מרור 'חמור' ממצה. הרי "בלע מצה – יצא", ואילו "בלע מרור – לא יצא", וכן כשבלעם יחד – "בלע מצה ומרור – ידי מצה יצא, ידי מרור לא יצא".

במקום אחר מתמצת רבא את השלבים במעמדו של קטן בקניינים השונים, ובוה מבליט שיש לתת את הדעת לא רק להבחנה הפשוטה של קטן לעומת גדול, וכי גם במעמדו של קטן יש כמה הבחנות. וכך מובא במסכת גיטין (סה ע"א):

אמר רבא: שלש מידות בקטן:

- [1] צרור וזורקו, אגוז ונוטלו – ⁽¹⁾ זוכה לעצמו ואין זוכה לאחרים; וכנגדן בקטנה – ⁽²⁾ מתקדשת למיאון.
- [2] הפעוטות – ⁽³⁾ מקחן מקח וממכרן ממכר במטלטלין; וכנגדן בקטנה – ⁽⁴⁾ מתגרשת בקידושי אביה.
- [3] הגיעו לעונת נדרים – ⁽⁵⁾ נדריהן נדר והקדשן הקדש; וכנגדן בקטנה – ⁽⁶⁾ חולצת.
- ⁽⁷⁾ למכור בנכסי אביו – עד שיהא בן עשרים.⁴⁹

לא אדון במסגרת זו בפרטי הדברים. רק אעיר שבכותרת מדובר על "שלוש מידות בקטן", אך רבא מתאר שבעה מצבים: שלושה זוגות אמורים בקטן – "וכנגדן בקטנה..."⁵⁰, והמצב האחרון, השביעי, כבר נאמר לגדול – "בן עשרים".⁵⁰ עוד ראוי לציין את היפוך הסדר בסיום, שהוא אמצעי ספרותי מקובל.⁵¹ בכל החוליות מובא תחילה השלב בו נמצא הקטן, ולאחר מכן מעמדו ההלכתי בדיני קניינים, ואילו בסיום מובאים הדברים בסדר הפוך – תחילה "למכור בנכסי אביו", ורק לאחר מכן מציין רבא את הגיל "עד שיהא בן עשרים".

כאן לבד מן הניתוח האנליטי אפשר לראות גם את השאיפה לתת לדברים צורה ספרותית מובנית ומעוצבת ככל האפשר, שאיפה שכאמור מתבטאת במלואה בקבצים ממסכת סוכה וממסכת בבא קמא.

סיכום

במאמר זה ביקשתי לטעון שבאמצעות שתי סדרות מאמרים אלו (בבלי, סוכה ג ע"א-ע"ב; בבא קמא כו ע"א-כז ע"א) האמוראים מנתחים ניתוח אנליטי, ובאמצעות דוגמאות מוחשיות, את מושגי ההלכה ומבררים את מכלול השיקולים במצבים הלכתיים קרובים ודומים זה לזה. אמנם בנקל אפשר להתפתות לראות בסדרות מאמרים אלו ניסיון לקבץ פסקי הלכה לפי נושאים, במתכונת שנעשתה שגרתית בחיבורים הלכתיים מימי הגאונים. אולם, כפי שניסיתי להראות, עיון מעמיק מוכיח שתפיסה זו בלתי אפשרית. אין סיבה שפסיקת הלכה מסודרת תיעשה דווקא במקרים הנראים רחוקים למדי מהמציאות השגרתית. אבל הראייה בקובץ כזה קובץ שנכתב

⁴⁹ אף במאמרו זה קיימת מסורת נוסח אחרת. גרסת הגאונים היא (אוצר הגאונים, עמ' 242): (א) צרור וכו' וכנגדן בקטנה מתגרשת בקידושי אביה; (ב) הפעוטות וכו' וכנגדו בקטנה מתקדשת למיאון. במסגרת זו אין לכך משמעות. אי"ה במקום אחר אדון בפירוט בדוגמה זו ובנוסחה.
⁵⁰ אף במאמר הזה ניכר העיצוב הספרותי. לא מקרה הוא שאף על פי שרבא מדבר על גילים אחרים בקטן, המספרים היחידים המופיעים במאמרו הם בתחילתו "שלוש מידות בקטן" ובסיומו בלבד "עשרים". לפנינו סגירות ספרותית מפתיעה.
⁵¹ א' מירסקי, סגנון עברי, ירושלים תשנ"ט, עמ' 12-34.

למטרות ניתוח אנליטי מסבירה היטב את הבאתם של מקרים כאלה דווקא, שכן הם מחזדים את ההבחנות בין השיקולים השונים בפסיקת ההלכה. גם עיצובם הספרותי המשוכלל של קבצים אלו, שעל מקצת מאפייניהם עמדנו לעיל, מדגיש את ייעודם. כאמור, עיצוב זה הוא מסימני ההיכר של בית מדרשו של רבא, שבו הושם דגש על ניתוח מופשט שניתן לו לבוש ספרותי הולם.⁵² נקודה אחרונה, שבה דנתי בעיקר בדיון בקובץ שבבא קמא, היא הזיקה של הקובץ למשנה. הראיתי שלקובץ זה יש ככל הנראה מגמה ברורה להציג תפיסה הלכתית שונה במידת מה מזו הנראית מתוך המשנה. דבר זה כמובן אינו פשוט כלל, שכן כידוע, האמוראים טרחו להדגיש בכל הזדמנות את מחויבותם לסמכות של המקורות התנאיים שהמשנה היא גולת הכותרת שלהם. ואף על פי כן נראה שגיבושו הפנימי של הקובץ והתפיסה המשפטית/עקרונית המשוכללת הניצבת ביסודו הקנו לו עצמה גבוהה דיה כדי שיוכל להציע תפיסה שונה מזו שבמשנה.

⁵² אני סבור שבתורתו של רבא אפשר לראות את אחד השיאים של שילוב בין יצירה עיונית-אנליטית ובין יצירה אִמְנוּתית-ספרותית. בדעתי להקדיש לכך מחקר מיוחד ומקיף. לפי שעה ראו מאמרי "סוגית לימוד בסוכה" (לעיל, הע' 19). מחקרים רבים העירו מכמה זוויות היבטים מסוימים מתורתו של רבא ואת תרומתו הדומיננטית והייחודית בתורתם של האמוראים. ראו, למשל, י' פלורסהיים, "מדעותיו העיוניות של רבא והשפעתן על פסיקתו ההלכתית", דברי הקונגרס העולמי השביעי למדעי היהדות ג (תשמ"א), עמ' 117-128; א"א אורבך, ההלכה – מקורותיה והתפתחותה, גבעתיים 1984, עמ' 205-216; י' אלמן, "רבא ודרכי העיון הארץ ישראליות במדרשי ההלכה", מרכז ותפוצה: ארץ ישראל והתפוצות בימי בית שני, המשנה והתלמוד (עורך: י' גפני), ירושלים תשס"ד, עמ' 217-242; הנ"ל, "מעשה בשתי עיירות: מחוזא ופומבדיתא", תורה לשמה, מחקרים במדעי היהדות לכבוד פרופ' שמא יהודה פרידמן, ירושלים תשס"ח, עמ' 3-38.